

نقش تعدیل کننده خردورزی در رابطه بین کیفیت استفاده از فضای مجازی و مرزهای بیرونی خانواده

The moderating role of wisdom in the relationship between the quality of using virtual space and the external family boundaries

GholamAli Ehsani
Hassan Taghiyan (corresponding author)

غلامعلی احسانی^۱
حسن تقییان (نویسنده مسئول)^۲

Abstract

The present study was conducted with the aim of investigating the moderation role of wisdom in the relationship between the external family boundaries and the quality of using virtual space. The research method is description-correlation and the statistical population includes married students of Qom seminaries. 128 people were selected by available sampling method and to collect the research data the questionnaire of the Houshyari's external family boundaries, the 21-question wisdom scale of Schmidt, Maldon and Ponderz, and Taghiyan and Saforaei's virtual space questionnaire was used. The results have been analyzed using statistical methods of correlation coefficient and hierarchical regression. The findings of the research show that a) there is a significant negative relationship between the external family boundaries and the quality of using virtual space; b) There is a significant negative relationship between the variable of inappropriate use of virtual space and wisdom; c) Wisdom plays a moderating role in the relationship between the two variables of quality of using virtual space and the external family boundaries.

Key words: moderator, wisdom, external boundaries, family, virtual space.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش تعدیل‌گر خردورزی در رابطه بین مرزهای بیرونی خانواده و کیفیت استفاده از فضای مجازی انجام شده است. روش پژوهش، توصیفی از نوع همبستگی و جامعه آماری شامل طلاب متأهل حوزه‌های علمیه قم می‌باشد. از جامعه مذکور ۱۲۸ نفر به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و برای گردآوری داده‌های پژوهش از پرسش‌نامه مرزهای بیرونی خانواده هوشیاری، مقیاس خردمندی ۲۱ سؤالی اشمیت، مالدون و پاندرز و نیز پرسش‌نامه فضای مجازی تقییان و صفوریایی استفاده شد. نتایج با استفاده از روش‌های آماری ضریب همبستگی و رگرسیون سلسله مراتبی تحلیل شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد الف) بین متغیر مرزهای بیرونی خانواده و کیفیت استفاده از فضای مجازی رابطه منفی معنی‌دار وجود دارد؛ ب) بین متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی و خردورزی رابطه منفی معنی‌دار وجود دارد؛ ج) خردورزی در رابطه بین دو متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی و مرزهای بیرونی خانواده نقش تعدیل‌کننده دارد.

واژگان کلیدی: تعدیل‌کننده، خردورزی، مرزهای

بیرونی، خانواده، فضای مجازی.

۱. دانش‌پژوه دکتری قرآن و روان‌شناسی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

gooli9905@yahoo.com

۲. استادیار گروه روان‌شناسی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

taghian@gmail.com

تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۱/۰۳ تاریخ پذیرش ۱۴۰۰/۰۳/۰۲

1. PhD student in Quran and Psychology, Faculty of Islamic humanities and social sciences, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. gooli9905@yahoo.com

2. Assistant Professor, Department of Psychology, Faculty of Islamic humanities and social sciences, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. taghian@gmail.com

مقدمه

خانواده، اساسی‌ترین و نخستین نهاد اجتماعی است که بسیاری از باورها، احساسات، رفتارهای فردی و اجتماعی در بستر آن شکل می‌گیرد. خانواده، کانون حفظ سنت‌ها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی است که از آغاز پیدایش خود، به عنوان حریم امن، زندگی انسان را در بر گرفته است (کفاشی، ۱۳۸۹). هدف از تشکیل خانواده تأمین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان (بهشتی، ۱۳۹۶)، دستیابی به سکون و آرامش (صفورائی پاریزی، ۱۳۹۸)، شکوفایی استعدادها (مطهری، ۱۳۷۷)، جلوگیری از انحرافات اخلاقی، بیماری‌ها و رسیدن به تمامیت شخصیت و تکامل و تعاون و همکاری بین آن‌ها است (قائمی، ۱۳۹۳). اما این نهاد مانند هر نهاد اجتماعی دیگر همیشه در امان و به دور از تهدیدها نیست، بل که در چرخه زندگی گاهی دچار حوادث تلخ و طاقت فرسا می‌شود. زوال ارزش‌های دینی و آئینی، کاهش حمایت و مراقبت، تسریع در طلاق، کاهش ارتباطات و همبستگی خانواده، کم شدن ارتباطات کلامی، ارتباطات انفجاری در فضای مجازی و بدآموزی‌های اینترنتی از جمله آسیب‌های نوپدید در خانواده است (حق‌شناس، ۱۳۸۸). به همین دلیل پرداختن به این بنای مقدس و بنیادین در راستای حمایت از آن، موجب استحکام خانواده و غفلت از آن موجب افزایش مشکلات و به وجود آمدن تنش در درون خانواده خواهد شد.

خانواده بنائی است که با پیمان زندگی مشترک یک زن و مرد بنا نهاده می‌شود و غالباً زن و مرد با فرزندان و گاهی فرزند، همسر، پدر و مادر بزرگ در مسکنی واحد تحت مدیریت و تأمین معیشت مرد زندگی کرده و برای سایر اعضا نقش محافظتی و پرورشی دارند (صفورائی پاریزی و سراقی، ۱۳۹۸). خانواده از مهم‌ترین نهادهای انتقال دهنده نگرش‌ها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی است (بستان، ۱۳۹۱). خانواده یک سیستم باز و در حال تحول بوده و دائماً به منظور تطبیق دادن خود با تقاضاهای مختلف، داده‌هایی را از بیرون خانواده می‌گیرد. در نتیجه به موازات تغییرات جامعه، خانواده نیز دست‌خوش تغییرات شده و در پاسخ به نیازهای فرهنگی جامعه، نقش حمایتی و اجتماعی کردن اعضای خود را بر عهده دارد (مینوچین^۱، ۲۰۰۷). گاهی تغییرات در خانواده ناشی از عواملی است که از دید اعضای آن پنهان مانده و آن را به صورت نامحسوس دچار مشکلات فراوان می‌کند. یکی از این عوامل، مشخص نبودن مرزهای بیرونی

1. Family
2. Extensive system
3. Minuchin

خانواده است که در صورت رعایت نشدن از سوی اعضا، خانواده با مشکل مواجه خواهد شد. خانواده یک سیستم جامع دارای تعاملات بیرونی و شامل زیر منظومه‌ها و اعضای با روابط متقابل است. کمیت و کیفیت تعاملات خانواده که مشخص‌کننده روابط منظومه‌های خانواده با هم و با بیرون از خود می‌باشد، مرزهای خانواده نام دارد که دارای دو نوع مرزهای درونی و بیرونی است (هوشیاری، ۱۳۹۹). بنابراین مرزهای بیرونی خانواده، قوانین و آموزه‌های دینی، اخلاقی و رفتاری در تعامل با خانواده‌های اصلی، خویشاوندان و جامعه است که ممنوعیت گسستگی و تنیدگی خانواده‌های هسته‌ای و گسترده، ممنوعیت دخالت ناروای خانواده‌های اصلی و اطرافیان در زندگی زوجین، نفوذناپذیری زوجین در برابر خانواده اصلی و خویشاوندان، رعایت اعتدال و اولویت‌ها در رسیدگی به خانواده‌های اصلی و خویشاوندان، مراجعه به حکم و مشاور در تعارضات زوجینی یک طرفه و دو طرفه و اختلافات خانوادگی و نظارت غیر مستقیم والدین و سرکشی آنان به فرزندان از زیرمؤلفه‌های آن به شمار می‌روند (هوشیاری، ۱۳۹۹).

خانواده دارای مرزهای بیرونی بهنجار، با حفظ استقلال خود با بیرون ارتباط دارد و اعضای خانواده علی‌رغم اتحاد درونی با بیرون تعامل دارند. موفقیت خانواده با مرزهای بیرونی روشن و منعطف در این است که می‌تواند مسائل خود را بدون درگیر کردن دیگران حل و فصل نماید (هوشیاری، ۱۳۹۹). زمانی که ارتباط خانواده با بیرون از آن نامشخص و تفکیک نشده باشد با مرزهای مبهم و تنیده مواجه می‌شویم که اعضای آن به بیرون وابستگی افراطی دارند. این امر جایگزین توجه به درون خانواده شده و دیگران به سادگی وارد منظومه خانواده می‌شوند و آن را تحت تأثیر قرار می‌دهند. از این رو تعارضات دیگران به خانواده و اعضای آن تحمیل می‌شود، در نتیجه اعضای خانواده به جای همبستگی، احترام و ارزش قائل شدن برای منظومه خود، بیش‌تر با اطرافیان رابطه برقرار کرده و به آن‌ها متکی می‌شوند. مرادده ضعیف و محدود و یا عدم تعامل با بیرون از منظومه خانواده به مرز بیرونی گسسته اشاره دارد، به طوری که در این حالت تعامل خانواده با هم ضعیف و ناپیوسته می‌شود. از نگاه روان‌شناسی، خانواده با مرزهای درونی و بیرونی روشن و منعطف بهترین و کارآمدترین خانواده است (کیانی و همکاران، ۱۳۸۹).

امروزه خانواده با مرزهای جدید و نوظهور مواجه است. شبکه‌های فضای مجازی و رسانه‌های مدرن هر کدام بخشی از فرآیند تاثیرگذاری بر خانواده را هدف گرفته‌اند. ترویج خانواده‌های بی‌سامان، عادی‌سازی روابط خارج از قاعده و چارچوب خانواده و کاهش

ارتباط والدین با فرزندان از تاثیرات منفی فضاهاى مجازى بر خانواده به شمار مى‌رود. فضاى مجازى فصل جدیدى از روابط اجتماعى است که با وجود تازگى و ناشناخته بودن، توانسته است زندگى مردم را تحت تاثیر خود قرار دهد. در این فضا گروه‌ها و افراد مختلف با گرایش‌ها، باورها و اعتقادات گوناگون زندگى مى‌کنند. فضاى مجازى مجموعه‌ای از ارتباطات درونى انسان‌ها است که از طریق رایانه و وسایل مخابراتى، بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی انجام مى‌شود. این فضا توأم و هم‌گام با دنیای واقعی در شکل‌گیری افکار، احساسات، باورها، نگرش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای ما نقش دارد. فضاى مجازى در اصطلاح عبارت از محیطى است که در آن برقرارى ارتباطات و رؤیت و انتقال اطلاعات، در قالب و ساختارهای خاص به عنوان خدمات به انسان‌ها طراحی و کنترل مى‌شود. کلیه خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، قالب‌های ارتباطاتى دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضاى مجازى مى‌شود (کهوند، ۱۳۹۵). فضاى مجازى ممکن است اطلاعات گمراه‌کننده یا اطلاعاتى که در تضاد با ارزش‌های خانواده است ارائه کند و افزایش دسترسی به اینترنت در خانه موجب قرار گرفتن نوجوانان در معرض اثرات زیان‌بخش این‌گونه مطالب مى‌شود. قرار گرفتن در معرض سایت‌های فرافکن، خشونت، توهین، فریب، یا دشمنى در مقابل دیگران را بر اساس نژاد، مذهب، قومیت، جنسیت یا تمایلات جنسى افزایش مى‌دهد (پاردوم^۱، ۲۰۰۵).

بررسى تحقیقات انجام شده نشان مى‌دهد، ویژگی‌های شبکه‌های اجتماعى با توجه به شرایط ویژه مخاطبان عامل گرایش به این شبکه‌ها است. برای نمونه احمدنیا (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسى جامعه‌شناختى تاثیرات شبکه‌های اجتماعى مجازى بر مناسبات خانوادگى» نشان داد که تعاملات و مناسبات خانواده در چارچوب ارتباطى از پدیده گسترش شبکه‌های اجتماعى در فضاى مجازى و اینترنتى تاثیر مى‌پذیرد و فضاى مجازى روى دیگر مناسبات ارتباطى را در معرض آسیب‌های شناخته شده زندگى مدرن قرار مى‌دهد. دژبانى (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌های نوپدید شبکه‌های اجتماعى مجازى و خانواده ایرانى» به بیان این مسئله پرداخته که شبکه اینترنت در کنار مزایای بسیار، معایبى نیز دارد که عدم آشنایى کامل با فضاى مجازى مى‌تواند آسیب‌هایی را برای خانواده‌ها به بار آورده و مرزهای خانواده را به خطر بیندازد. ابوالقاسمى (۱۳۹۲) به «تأثیر اینترنت بر ارزش‌ها از منظر هویت دینى» پرداخته است. نتایج تحقیق مذکور حاکی از وجود رابطه معنادار و معکوس

1. Pardum & Brown

بین متغیرهای وابستگی به اینترنت، وارد شدن به فضای صمیمیت، بحث و مناظره گروهی، ایجاد روابط احساسی در محیط تعاملی اینترنت و میزان استفاده از اینترنت، با ارزش‌های خانواده بود. نتایج پژوهش کفاشی (۱۳۸۹) با عنوان «بررسی تأثیرات اینترنت بر ارزش‌های خانواده» حاکی از وجود رابطه معنادار و معکوس بین متغیرهای وابستگی به اینترنت، وارد شدن به فضای صمیمیت، بحث و مناظره گروهی، ایجاد روابط احساسی در محیط تعاملی اینترنت و میزان استفاده از اینترنت، با ارزش‌های خانواده می‌باشد. گنجی، نیازی و دوران (۱۳۹۴) نیز در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تأثیر فضای مجازی بر هویت اجتماعی» بیان داشتند که فناوری‌های نوین ارتباطی قواعد حاکم بر ارتباط و تعامل میان انسان‌ها، نگرش آنان را نسبت به خود، دیگران و جهان تغییر داده است. آثار رسانه‌های نوین ارتباطی، سلسله مراتب مرزهای خانواده را نزد افراد دگرگون می‌سازند و به این ترتیب، هویت آنان را دست‌خوش تغییر می‌کنند. نتایج پژوهش پیرسی^۱ (۱۹۹۹) نشان می‌دهد خانواده‌هایی که فرزندان آن‌ها به اینترنت وابسته هستند، با مشکلات فراوانی مانند سردی روابط بین افراد خانواده، نزاع، طلاق، مشکلات درسی و شغلی مواجه هستند.

بر این اساس پرداختن به متغیرهایی که مرزهای خانواده را در رابطه با فضای مجازی تعدیل کنند ضرورت دارد. تعدیل‌گرها به عنوان عوامل پنهان با کنترل مرزهای خانواده در فضای مجازی می‌توانند از آسیب‌های احتمالی به خانواده جلوگیری کنند. یکی از این تعدیل‌گرها خردورزی است که می‌تواند بین مرزهای خانواده و فضای مجازی سازگاری ایجاد کند؛ به طوری که هم از این فضای جدید استفاده شود و هم به خانواده آسیب وارد نشود. از طرفی به دلیل گستردگی و فراگیری فضای مجازی در جهان و قرار گرفتن بسیاری از مباحث و مطالب مورد نیاز در این شبکه‌ها، استفاده از قابلیت‌ها و امکانات آن اجتناب‌ناپذیر می‌نماید، ولی چگونه می‌توان بین این دو مقوله یک رابطه منطقی برقرار کرد؟ از یک سو حیات علم و روابط علمی و شغلی و انجام بسیاری از کارها از طریق این شبکه‌های مجازی صورت می‌گیرد و از طرف دیگر، آسیب‌های آن به قدری زیاد است که عرصه را بر بسیاری تنگ کرده است. مناسب‌ترین راه برای برقراری رابطه منطقی با فواید فضای مجازی و کاهش آسیب‌های آن استفاده از تعدیل‌کننده خردورزی است.

1. Pearcy

خردورزی^۱ با واژه عقل در ارتباط است. واژه عقل^۲ از ریشه عقل به معنای زانو بند شتر و بستن، پی بردن، فهمیدن و درک کردن است (معلوف، ۱۳۷۷، ج ۳: ۷۲۷). عقل آن چیزی است که به وسیله آن خیر و شر و حق و باطل تشخیص داده می‌شود (طباطبایی، ۱۳۶۴، ج ۴: ۵۵). واژه عقل در قرآن به معنای اندیشیدن در زمینه چگونگی خلقت آسمان‌ها، زمین، آیات و نشانه‌های خداوند است: «مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (بقره: ۷۵). عقل در اصطلاح عبارت از استعداد یا نیرویی است که به وسیله آن انسان حقیقت را از خطا، حق را از باطل و یاد درست را از نادرست تشخیص می‌دهد و به شناخت کلی می‌رسد (حسینی، ۱۳۷۹). در منابع اسلامی ویژگی‌های خردورزی از قبیل: شناخت خدا^۳، حق‌پذیری و حق‌شناسی^۴، تجربه‌اندوزی^۵، دوراندیشی^۶ (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۱: ۱۵۶) عبرت‌گیری^۷، کنترل هیجانات منفی^۸ (تمیمی آمدی، ۱۳۹۵: ۱۳۹) بیان شده است. در روان‌شناسی^۹ عقل عبارت از توانایی فکر و عمل بر اساس دانستنی‌ها و تجربه بین آن‌ها است (هانک، ۲۰۱۳) و ویژگی‌های آن عبارتند از: واقعیت‌سنجی^{۱۰}، قضاوت کردن^{۱۱}، بینش^{۱۲}، هوش^{۱۳}، شناخت^{۱۴}، هوشیاری^{۱۵}، محتوای تفکر^{۱۶} و حافظه^{۱۷} (کاپلان، ۲۰۱۴). خردورزی از ویژگی‌های مشترک انسان‌ها است (فیض‌کاشانی، ۱۳۸۹) که موجب روشن‌گری^{۱۸}، آینده‌نگری^{۱۹}، و هدایت انسان در مسیر عقاید، اخلاق و اعمال شایسته می‌شود (دیلمی، ۱۴۱۲: ۱۹۸)، از این رو در دین مبین اسلام که متکی بر قرآن کریم است بر اهمیت عقل و به کارگیری عقل در زندگی تأکید شده است (افروز، ۱۳۹۸). قرآن کریم با طرح سلسله مراتب خردورزی، انسان را به استفاده از عقل در امور مختلف مادی و معنوی دعوت می‌کند «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (نحل: ۱۲۵). مردم را با حکمت و اندرز نیکو به

1. Rationality

2. Wisdom

۳. قَسَمَ اللَّهُ الْعَقْلَ ثَلَاثَةَ أَجْزَاءٍ ... حُسْنُ الْمَعْرِفَةِ بِاللَّهِ وَ حُسْنُ الطَّاعَةِ لِلَّهِ وَ حُسْنُ الصَّبْرِ عَلَى أَمْرِ اللَّهِ. (حرانی، ۱۳۵۳، ج ۲، ص ۵۴).

۴. أَعْقَلَ النَّاسِ مَنْ دَلَّ لِلْحَقِّ فَأَعْطَاهُ مِنْ نَفْسِهِ وَ عَزَّ بِالْحَقِّ فَلَمْ يُهِنْ إِقَامَتَهُ وَ حَسَنَ الْعَمَلِ بِهِ (آمدی، ۵۱۰، ج ۴، ص ۳۳۵۶).

۵. حَفِظَ التَّجَارِبِ رَأْسَ الْعَقْلِ (فندی، ۵۱۰، ج ۴، ص ۴۹۱۶).

۶. وَلَا عَقْلَ كَالْتَدْبِيرِ (نهج البلاغه، حکمت ۱۱۳).

۷. الْعَاقِلُ إِذَا سَكَتَ فَكَّرَ وَإِذَا تَلَقَّى ذَكَرَ وَإِذَا نَظَرَ اعْتَبَرَ (آمدی، ۵۱۰، ج ۴، ص ۱۸۱۳).

۸. صِفَةُ الْعَاقِلِ أَنْ ..... لَا يُتَارِقُهُ الْخِيَاءُ، وَلَا يَبْدُو مِنْهُ الْجِرْصُ (حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۸).

9. Psychology

10. Reality testing

11. Judgment

12. Insight

13. Intelligence

14. Cognition

15. Consciousness

16. Thought

17. Memory

18. Enlightenment

19. Foresight

راه پروردگارت بخوان و با بهترین شیوه با آنان مجادله کن. زیرا پروردگار تو به کسانی که از راه او منحرف شده اند آگاه تر است و هدایت یافتگان را بهتر می‌شناسد (فولادوند، ۱۳۸۹). در نتیجه خردورزی برای حل مسائل و مشکلات زندگی امری ضروری و لازم است. خانواده، با مرزهای روشن و یا سخت‌گیرانه بین زندگی عمومی و خصوصی کودکان و بزرگسالان ارتباط برقرار می‌کند. خردورزی، در جهت دستیابی به تعادل بین استفاده از فضای مجازی و مرزهای خانواده قرار می‌گیرد تا به این ترتیب از آسیب‌های ناشی از فضای مجازی کاسته شود. از این رو پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش تعدیل‌گر خردورزی در رابطه بین مرزهای بیرونی خانواده و کیفیت استفاده از فضای مجازی به دنبال یافتن پاسخ به سوال‌های زیر است:

۱. آیا بین کیفیت استفاده از فضای مجازی و مرزهای بیرونی خانواده ارتباط وجود دارد؟
۲. آیا بین کیفیت استفاده از فضای مجازی و خردورزی ارتباط وجود دارد؟
۳. آیا خردورزی می‌تواند رابطه کیفیت استفاده از فضای مجازی و مرزهای بیرونی خانواده را تعدیل کند؟

روش پژوهش

هدف این پژوهش بررسی نقش تعدیل‌گر خردورزی در رابطه بین کیفیت استفاده از فضای مجازی و مرزهای بیرونی خانواده است. این پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بوده و برای گردآوری اطلاعات از روش میدانی استفاده شده است. جامعه آماری طلاب متأهل حوزه علمیه قم است که اعضای خانواده آن‌ها به فضای مجازی دسترسی داشته‌اند. از جامعه مذکور و بر اساس قاعده تاباچنیک و فیدل^۱ (۲۰۱۳)، ۱۲۸ نفر برای پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه‌های تحقیق به صورت نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شده‌اند.

ابزار پژوهش

در این پژوهش از سه پرسش‌نامه مقیاس خردمندی اشمیت و همکاران (۲۰۱۲)، استفاده از فضای مجازی صفورائی و تقیان (۱۳۹۹) و مرزهای بیرونی خانواده هوشیاری (۱۳۹۹) استفاده شده است. پرسش‌نامه ۱۴ سؤالی مرزهای بیرونی خانواده در سال ۱۳۹۹ توسط هوشیاری بر اساس آموزه‌های اسلامی ساخته و ویژگی‌های روان‌سنجی آن بررسی شد. مرزهای بیرونی خانواده به

1. Tabachnick & Fidell

قوانین عام اخلاقی و رفتاری تعامل با خانواده‌های اصلی و خویشاوندان مربوط است. روایی محتوایی این پرسش‌نامه بر اساس نظر متخصصان روان‌شناسی اسلامی مورد تایید قرار گرفت. پایایی پرسش‌نامه با استفاده از آلفای کرونباخ ۰/۷۶۱ محاسبه شد. به منظور بررسی روایی سازه و برآورد پارامترهای گویه‌ها، پرسش‌نامه ۱۴ گویه‌ای بر روی نمونه‌ای ۵۰۸ نفری از جامعه آماری اجرا و نتایج با استفاده از تحلیل عامل تاییدی مورد بررسی قرار گرفت. تحلیل‌ها نشان داد پرسش‌نامه از روایی سازه مطلوبی برخوردار است. به عنوان شاهدی دیگر بر روایی سازه، میانگین نمره دو گروه از پاسخ‌گویان با هم مقایسه شد. گروه اول به صورت قطعی دچار تعارضات خانوادگی بودند و گروه دوم از بین خانواده‌های عادی انتخاب شده‌اند. آزمون مقایسه میانگین نمره مرزها نشان داد به صورت معناداری میانگین نمره مرز در گروه پاسخ‌گویان دارای اختلال خانواده کم‌تر از میانگین نمره در خانواده‌های عادی بود. شیوه نمره‌گذاری گویه‌های این پرسش‌نامه، به صورت لیکرت چهار درجه‌ای است، بدین صورت که: به «اصلاً- بسیار کم» نمره ۱، «کم» نمره ۲، «زیاد» نمره ۳ و «بسیار زیاد- همیشه» نمره ۴ و هم‌چنین به «کاملاً مخالفم» نمره ۱، «مخالفم» نمره ۲، «موافقم» نمره ۳ و تا «کاملاً موافقم» نمره ۴ اختصاص می‌یابد. بنابراین حداکثر نمره آزمودنی در این پرسش‌نامه ۵۶ و کم‌ترین نمره ۱۴ است. سؤال‌های ۴، ۷، ۸، ۱۰، ۱۳ و ۱۴ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. نمره بالا در این پرسش‌ها، نشان دهنده مطابقت تعاملات بیرونی خانواده با معیارهای دینی و پای بندی آنان به قوانین تعامل با خانواده‌های اصلی، خویشاوندان و بهنجار بودن مرزهای بیرونی می‌باشد (هوشیاری، ۱۳۹۹).

پرسش‌نامه ۲۱ سؤالی خردمندی، در سال ۲۰۱۲ توسط اشمیت، مالدون و پاندرزآ تدوین شد که هدف آن ارزیابی ابعاد مختلف خردمندی (تجربه، عملی، تناقضی، گشودگی، تأملی و تعاملی) می‌باشد. طیف نمره‌گذاری آن بر اساس طیف لیکرت پنج گزینه‌ای می‌باشد که از: «کاملاً مخالفم» نمره ۱ تا بیش‌ترین نمره «کاملاً موافقم» نمره ۵ داده شده است. سؤال‌های ۱۴ و ۱۵ به صورت معکوس نمره‌گذاری گردیده است. امتیازات بالاتر نشان دهنده خردمندی بالاتر است. اشمیت و همکاران روایی ابزار را با روش تحلیل عاملی تایید و پایایی آن را با روش آلفا کرونباخ ۰/۸۹ گزارش کردند. در پژوهش اکبری تبار و همکاران (۱۳۹۵) روایی صوری و محتوایی آن با استفاده از نظر کارشناسان و متخصصین تایید شد و روایی واگرا و همگرایی آن نیز با استفاده از آزمون تحلیل عاملی مورد سنجش و تایید گرفت. برای محاسبه پایایی پرسش‌نامه

از آلفای کرونباخ استفاده گردید که پایایی آن برای تمامی ابعاد بالای ۰/۷۱ به دست آمد. پرسش‌نامه فضای مجازی در سال (۱۳۹۹) توسط صفورائی پاریزی و تقییان به منظور سنجش رفتارهای کاربران فضای مجازی که موجب آسیب به ساختار نظام خانواده می‌شود ساخته شد. پرسش‌نامه مذکور شامل ۱۳ سوال است که ۱۰ سوال آن کیفیت استفاده از فضای مجازی را می‌سنجد، یک سوال برای سنجش میزان استفاده از فضای مجازی، یک سوال برای سنجش شبکه‌های اجتماعی مورد استفاده و یک سوال برای بررسی هدف کاربران از استفاده از فضای مجازی طراحی شده است. روایی محتوایی پرسش‌نامه با نظر اساتید و متخصصین مورد تأیید قرار گرفت. برای نمره‌گذاری سوالات به گزینه‌های «هرگز، نمره ۱»، «برخی اوقات، نمره ۲»، «بیشتر اوقات، نمره ۳» و «همیشه نمره ۴» اختصاص می‌یابد. نمره‌گذاری سوالات ۵ و ۶ به صورت معکوس است. پایایی پرسش‌نامه با استفاده از آلفای کرونباخ، ۰/۷۵ به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

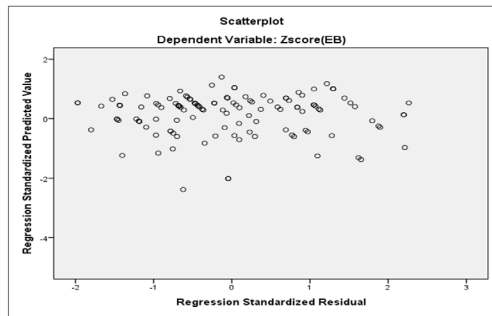
۶۵ نفر (۵۰/۸ درصد) پاسخ‌گویان مرد و ۶۳ نفر (۴۹/۲ درصد) زن بوده‌اند. ۷ درصد پاسخ‌گویان در بازه سنی ۲۰ تا ۳۰ سال بوده‌اند. سن ۴۰/۶ درصد پاسخ‌گویان بین ۳۰ تا ۴۰ سال بوده و سن ۳۵/۲ درصد بین ۴۰ تا ۵۰ سال بوده است. ۱۴/۸ درصد نیز بیش از ۵۰ سال داشته‌اند. ۶۴/۸ درصد پاسخ‌گویان دارای تحصیلات حوزوی و ۳۵/۲ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی نیز بوده‌اند. تحصیلات ۱۸ درصد پاسخ‌گویان در سطح زیر دیپلم بوده، ۱۷/۲ درصد پاسخ‌گویان دارای تحصیلات دیپلم بوده‌اند. ۱۶/۴ درصد پاسخ‌گویان دارای تحصیلات کارشناسی یا سطح دو بوده‌اند. ۲۲/۷ درصد پاسخ‌گویان دارای تحصیلات کارشناسی ارشد یا سطح سه بوده‌اند. ۲۵/۸ درصد نیز دارای تحصیلات دکتری یا سطح چهار بوده‌اند. ۳۶/۷ درصد پاسخ‌گویان دارای دو فرزند بوده‌اند. ۲۵/۸ درصد دارای سه فرزند و ۳۷/۵ درصد دارای بیش از سه فرزند بوده‌اند. ۱۶/۴ درصد عنوان کرده‌اند که بین ۵ تا ۱۰ سال از ازدواج شان گذشته است. از زمان ازدواج ۲۶/۶ درصد پاسخ‌گویان بین ۱۰ تا ۱۵ سال گذشته است. ۳۰/۵ درصد پاسخ‌گویان بین ۱۵ تا ۲۰ سال با هم زندگی کرده‌اند و ۲۶/۶ درصد نیز اعلام کرده‌اند که بیش‌تر از ۲۰ سال از ازدواج آن‌ها گذشته است. آمارهای توصیفی به همراه ضرایب همبستگی متغیرهای تحقیق در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول ۱- آمارهای توصیفی و ضرایب همبستگی متغیرهای تحقیق

متغیرها	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار	کجی	کشیدگی	استفاده نامناسب از فضای مجازی	خردورزی
استفاده نامناسب از فضای مجازی	۱۳	۳۲	۲۱/۷	۴/۴۹	۰/۳۸۰	-۰/۴۷۸	۱	
خردورزی	۳۴	۸۰	۵۶/۸	۸/۸۸	-۰/۱۵۵	۰/۴۰	-۰/۲۶۴**	۱
مرزهای بیرونی خانواده	۲۵	۴۳	۳۲/۹	۴/۳۸۰	۰/۱۳۴	-۰/۷۷۴	-۰/۳۰۸**	۰/۲۶۸**

میانگین و انحراف معیار متغیرهای تحقیق در جدول (۱) ارائه شده است. میزان کجی و کشیدگی متغیرهای تحقیق بین ۲- تا ۲+ است که نشان دهنده متقارن بودن توزیع متغیرهای تحقیق است. بین متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی، خردورزی و مرزهای بیرونی خانواده رابطه منفی معنی داری وجود دارد. به عبارت دیگر آن دسته از پاسخ‌گویان که در متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی نمره بالاتری کسب کرده‌اند در متغیرهای خردورزی و مرزهای بیرونی خانواده نمره پائینی داشته‌اند و بالعکس کسب نمره پائین در متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی با نمره بالا در متغیرهای خردورزی و مرزهای بیرونی همراه است. بین مرزهای بیرونی خانواده و خردورزی رابطه مثبت و معنی داری وجود دارد. به عبارت دیگر کسانی که در یکی از این دو متغیر نمرات بالاتری کسب کرده‌اند در متغیر دیگر نیز نمره بالایی کسب کرده‌اند و پائین بودن نمرات در یکی از این دو متغیر با پائین بودن نمرات در متغیر دوم همراه است.

برای پاسخ به سوال‌های تحقیق از رگرسیون سلسله مراتبی استفاده شده است. بدین منظور به ترتیب متغیرهای استفاده نامناسب از فضای مجازی، خردورزی و اثر متقابل خردورزی و استفاده نامناسب از فضای مجازی وارد مدل شده است. به منظور اطمینان از نتایج رگرسیون، پیش فرض‌های رگرسیون (نرمال بودن توزیع باقی مانده‌ها و ثابت بودن واریانس) بررسی شده است. نتیجه آزمون‌های کلموگروف-اسمیرنوف ($K-S = 0/070, P = 0/200$) و شاپیرو ویلک ($S-W = 0/980, P = 0/053$) نشان دهنده نرمال بودن توزیع باقی مانده‌های رگرسیون است. هم‌چنین نمودار شماره (۱) تأیید کننده مفروضه همگنی واریانس باقی مانده‌های رگرسیون است بنابراین می‌توان گفت مفروضه‌های اصلی رگرسیون برقرار است.

نمودار ۱: نمودار پراکندگی مقادیر پیش بینی شده در برابر باقی مانده ها به منظور بررسی مفروضه همگنی واریانس

متغیرهای استفاده نامناسب از فضای مجازی و خردورزی پیش بینی کننده مرزهای بیرونی خانواده است. این دو متغیر با هم ۱۴ درصد از تغییرات متغیر مرزهای بیرونی خانواده را تبیین می کنند. رابطه استفاده نامناسب از فضای مجازی با مرزهای بیرونی خانواده منفی و معنی دار است به عبارت دیگر در کسانی که نمره استفاده نامناسب از فضای مجازی پائین است، نمره مرزهای بیرونی خانواده بالا است؛ اما کسانی که نمره استفاده نامناسب از فضای مجازی آن ها بالا است، دارای نمره مرزهای بیرونی خانواده پائینی هستند. رابطه خردورزی و مرزهای بیرونی خانواده مثبت و معنی دار است. به عبارت دیگر افزایش یا کاهش در نمره این دو متغیر در پاسخ گویان همزمان است.

جدول ۲- نتایج رگرسیون سلسله مراتبی

مدل	متغیر پیش بین	B	SEB	Beta	T	P	ΔF	ΔR^2	P
۱	مقدار ثابت	-۰/۱۷۳	۰/۰۶۴		-۲/۷۲۳	۰/۰۰۷	۱۳/۲۴۴	۰/۰۹۵	۰/۰۰۰۱
	استفاده نامناسب از فضای مجازی	-۰/۲۴۶	۰/۰۶۸	-۰/۳۰۸	-۳/۶۳۹	۰/۰۰۰			
۲	مقدار ثابت	-۰/۱۷۰	۰/۰۶۲		-۲/۷۴۲	۰/۰۰۷	۷/۰۷۳	۰/۰۴۸	۰/۰۰۹
	استفاده نامناسب از فضای مجازی	-۰/۲۱۶	۰/۰۶۷	-۰/۲۷۲	-۳/۲۳۹	۰/۰۰۲			
	خردورزی	۰/۱۶۳	۰/۰۶۱	۰/۲۲۳	۲/۶۶۰	۰/۰۰۹			
۳	مقدار ثابت	-۰/۱۴۳	۰/۰۶۲		-۲/۲۹۷	۰/۰۲۳	۵/۵۲۱	۰/۰۳۷	۰/۰۲۰
	استفاده نامناسب از فضای مجازی	-۰/۱۷۰	۰/۰۶۹	-۰/۲۱۴	-۲/۴۸۵	۰/۰۱۴			
	خردورزی	۰/۱۱۷	۰/۰۶۳	۰/۱۶۰	۱/۸۴۷	۰/۰۶۷			
	اثر تعدیل کننده خردورزی	۰/۱۶۲	۰/۰۶۹	۰/۲۱۲	۲/۳۵۰	۰/۰۲۰			

نتیجه مقایسه مدل های رگرسیون شماره دو و سه در جدول شماره (۲) نشان می دهد اثر تعدیل کننده خردورزی باعث افزایش ضریب تعیین به اندازه ۰/۰۳۷ شده است که این میزان

معنی‌دار است ($P = 0/020$). بنابراین می‌توان گفت خردورزی توانسته است در رابطه بین دو متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی و مرزهای بیرونی خانواده نقش تعدیل کننده داشته باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش تعدیل کننده خردورزی در رابطه بین کیفیت استفاده از فضای مجازی و مرزهای بیرونی خانواده بود. دستیابی به هدف مذکور مستلزم بررسی رابطه بین مرزهای بیرونی خانواده و کیفیت استفاده از فضای مجازی و رابطه خردورزی با کیفیت استفاده از فضای مجازی بود. نتایج پژوهش در پاسخ به سوال اول نشان داد که بین متغیر مرزهای بیرونی خانواده و کیفیت استفاده از فضای مجازی رابطه منفی معنی‌داری وجود دارد؛ به طوری که کسب نمره بالا در متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی با کسب نمره پائین در متغیر مرزهای بیرونی خانواده همراه است. این یافته با نتایج پژوهش ابوالقاسمی (۱۳۹۲)، کفاشی (۱۳۸۸) و دژبانی (۱۳۹۴) همسو است.

در تبیین این یافته می‌توان گفت که مفهوم خانگی سازی فضای مجازی بر فرایند دو طرفه دلالت دارد. خانواده باید خود را با فناوری‌ها وفق دهد که در عوض این امر الگوهای تعاملی در خانواده تحت تأثیر قرار می‌گیرد (هیوز و هانس، ۲۰۱۸). در نتیجه استفاده از فضای مجازی بالا می‌رود و اگر خانواده مرزهای رسانه‌ای روشن و منعطف نداشته باشد ارتباطات فضای مجازی، خانواده را در معرض مقادیر بیش تری از اطلاعات منفی در مورد مسائل مختلف هویتی، شخصیتی و یا عقیدتی قرار می‌دهد (احمدی، ۱۳۹۴). بنابراین برای پیش‌گیری از آسیب‌های احتمالی خانواده در اثر استفاده نامناسب از فضای مجازی باید مرزهای رسانه‌ای آن نیز تعریف و روشن گردد تا خانواده نقش محافظتی و پرورشی خود را از طریق ایجاد مرزهای رسانه‌ای در رابطه با فضای مجازی ایفا کند. در قرآن کریم، تعاملات بیرونی اعضای خانواده، ورود و خروج از خانه (طباطبایی، ۱۳۶۴: ج ۴: ۵۵۲) و داشتن حریم مردان و زنان (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۱۰۱: ۳۴) عمدتاً نقش محافظتی و هدایتی برای سعادت دنیوی و اخروی انسان دارد تا به این ترتیب خانواده از آسیب‌های پیش‌رو در امان مانده و نظام خانواده کارآمدی لازم را در زندگی برای حل مشکلات احتمالی داشته باشد. لذا در آیات متعددی از قرآن به رسالت انسان در برابر خانواده‌اش اشاره شده است "وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ" (بقره: ۱۹۵). فضای

مجازی نیز می‌تواند یک تهدید باشد، به همین جهت لازم است مانند سایر مرزهای خانواده دارای ضوابط و قواعدی باشد.

یافته دیگر پژوهش در پاسخ به سوال دوم این است که بین متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی و خردورزی رابطه منفی معناداری وجود دارد. یعنی هرچه میزان خردورزی افراد پایین‌تر باشد، استفاده نامناسب از فضای مجازی بیش‌تری را تجربه می‌کنند و کسب نمره پایین در متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی با نمره بالا در متغیر خردورزی خانواده همراه است. در نتیجه خانواده‌ای که از خردورزی استفاده می‌کند دارای مرزهای روشن و منعطف است و کم‌تر استفاده نامناسب از فضای مجازی را تجربه می‌کند و آسیب‌های آن از جهت استفاده از فضای مجازی در مقایسه با سایر مطالعات همسو گزارش نشده است. در تبیین این یافته می‌توان گفت که خردورزی استعداد یا نیرویی است که به وسیله آن انسان حقیقت را از خطا، حق را از باطل و یا درست را از نادرست تشخیص می‌دهد؛ به همین دلیل نقش محافظتی و کنترلی دارد. اشمیت، مالدون و پاندرز (۲۰۱۲) خردمندی را مشتمل بر هفت مؤلفه بیان کرده است. بعد عملی^۱ توانایی فرد در استدلال منطقی^۲ است (اشمیت و همکاران، ۲۰۱۲). توجه به گزاره‌های اصیل و خلق استدلال منطقی باعث پرسش‌گری افراد خردمند شده و بر سبک تصمیم‌گیری آن‌ها تأثیر می‌گذارد؛ زیرا خانگی‌سازی فضای مجازی بر فرایند دو طرفه دلالت دارد و خانواده باید خود را با فناوری‌ها وفق دهد و در عوض، این امر الگوهای تعامل خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در نتیجه روابط خانوادگی از طریق آگاه شدن اعضای آن از ویژگی‌های فضای مجازی در کنار استدلال منطقی، می‌تواند بین مرزهای خانواده و استفاده از فضای مجازی تعدیل ایجاد کند، به طوری که هم از این فضا استفاده نماید و هم بتواند میزان و نوع استفاده و زمان اختصاص داده شده به فضای مجازی را با توجه به وضعیت خانواده تعدیل کند. بر این اساس لازم است زوجین مراقب مرزهای بیرونی خانواده باشند. بعد تأملی^۳، توانایی فرد در تفکر نسبت به گذشته و زندگی کنونی است. تأمل، کارکرد شناختی مهمی است که باعث می‌شود شخص نقاط قوت و ضعف خویش را بپذیرد و در جهت بهبود و اصلاح آن‌ها تلاش کند. برای مثال انتظارات والدین و فرزندان از یک‌دیگر تغییر می‌کند و ممکن است منجر به ایجاد تعارضات خانوادگی شود. فرزندان ممکن است انتظار

1. Practical
2. Logical reasoning
3. Reflective

آزادی بیش تر داشته باشند در حالی که والدین ممکن است از آنان بخواهند رفتارهایشان را به گونه‌ای تنظیم کنند که فعالیت‌های اجتماعی و تفریحی مشکلی برای دروسشان ایجاد نکنند. زیرا آن‌ها ترس آن را دارند که اینترنت فرزندان‌شان را از پرداختن به فعالیت‌های دیگر باز دارد. در نتیجه استفاده مکرر از اینترنت را نوعی تخلف از انتظاراتشان تلقی کنند و این می‌تواند منشأ تعارضات بین نسلی شود. این جا است که فرد با تأمل بین گذشته و آینده خود استفاده از فضای مجازی را به گونه‌ای تنظیم می‌کند که تعارضات خانوادگی به حداقل رسیده به طوری که انتظارات هر یک بر آورده شود و خانواده نیز از آسیب‌های بیش تر در امان بماند. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: «الْعَقْلُ نَوْزٌ خَلَقَهُ اللهُ لِلْإِنْسَانِ، وَجَعَلَهُ يُضِيءُ عَلَى الْقَلْبِ؛ لِيَعْرِفَ بِهِ الْفَرْقَ بَيْنَ الْمُشَاهَدَاتِ مِنَ الْمُعْجِبَاتِ» (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۳، ج: ۱، ۲۴۸). خرد نوری است که خداوند برای انسان آفرید و آن را روشن‌گر دل قرار داد، تا به وسیله آن تفاوت میان دیدنی‌ها و پنهان‌ها را بشناسد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج: ۸، ۵۰۸).

بعدگشودگی^۱، به خلاقیت، تخیل و کنجکاوی ذهنی فرد اشاره دارد و ابزاری برای تحمل و احترام به باورهایی خلاف باور فرد است. با استفاده از استدلال منطقی برای دیگران توضیح داده می‌شود که فضای مجازی هم‌گام با دنیای واقعی در شکل‌گیری افکار، احساسات، باورها، نگرش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای ما نقش دارد. بعد استعداد تعاملی^۲، به توانایی فرد در تنظیم هیجانات خود و چگونگی ابراز آن‌ها و درک هیجانات و رفتارهای دیگران مربوط می‌شود. افراد خردمند می‌توانند تناقض‌ها، تغییرات و تضادهای ماهیت انسان را ببینند و بین آن‌ها مصالحه ایجاد کنند؛ این ویژگی‌ها مربوط به بعد تناقضی^۳ است. فضای مجازی ارتباطات سنتی را تحت تأثیر قرار داده و مرزهای ارتباطی را دچار تغییر و تحول می‌کند، به طوری که اعضای خانواده می‌توانند در هر زمان و مکانی با هر کسی در هر جای دنیا ارتباط صوتی و تصویری یا چند رسانه‌ای برقرار نمایند. در این فرایند مسائل مختلف هویتی و شخصیتی و یا عقیدتی ممکن است به چالش کشیده شود. بعد حساسیت اخلاقی^۴، به اخلاقیات فرد و قضاوت‌های اخلاقی او مربوط می‌شود. فضائل اخلاقی، مؤلفه کلیدی خردمندی است. بعد تجربه^۵ نیز ناظر بر تجربه افراد با شرایط چالش‌انگیز زندگی است (اشمیت

1. Openness
2. Aptitude Interactional.
3. Paradoxical
4. Sensibility E
5. Experience

و پاندرز، ۲۰۱۲). فضای مجازی پر از اطلاعات گمراه‌کننده یا اطلاعاتی که در تضاد با ارزش‌های خانواده است می‌باشد. نگرانی دیگر نیز در خصوص افزایش دسترسی به اینترنت در خانه، قرار گرفتن نوجوانان در معرض مطالب جنسی است. تصور بر این است که دسترسی کودکان و نوجوانان به هرزه‌نگاری از طریق اینترنت، ساده‌تر از روش‌های سنتی آن است (گرین فیلد، ۲۰۰۶). فرض ضمنی دیگر این است که دسترسی گسترده به مطالب هرزه‌نگاری در اینترنت از طریق تبلیغات، منجر به قرار گرفتن داوطلبانه آنان در معرض این مطالب خواهد شد.

بر این اساس هر یک از مؤلفه‌های خردورزی در متغیر استفاده نامناسب از فضای مجازی نقش دارد. در قرآن کریم یکی از علل جهنمی شدن انسان را عدم خردورزی می‌داند. جهنمی‌ها می‌گویند: اگر ما در دنیا می‌شنیدیم یا به دستور عقل رفتار می‌کردیم (امروز) از دوزخیان نبودیم^۱ (فولادوند، ۱۳۸۹). لذا در بین جنبه‌های گوناگون وجود انسان هم چون جنبه‌های جسمانی، عاطفی و اجتماعی نقش جنبه عقلانی در اثرگذاری و غنی‌سازی دیگر جنبه‌ها، برجسته و متمایز است. فرایند خانگی کردن، فناوری‌ها و خدمات جدید، تا حدی ناآشنا، هیجان‌انگیز و هم احتمالاً تهدیدآمیز هستند که از طریق کاربران خانگی تحت کنترل در می‌آیند. مفهوم خانگی‌سازی بر فرایند دو طرفه دلالت دارد. خانواده باید خود را با فناوری‌ها وفق دهد و در عوض، این امر الگوهای تعامل در خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد (هانس ۲۰۱۸). بنابراین اثرات فضای مجازی، به مراحل رشدی و خردورزی خانواده بستگی دارد. یک تنش در ارتباط با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات این است که نوجوانان را در معرض مقادیر بیش‌تری از اطلاعات درباره هر موضوع در هر زمان و در هر مکان قرار می‌دهد. این اطلاعات بسیار اهمیت دارد زیرا به تکالیف و کارهای مدرسه کمک می‌کنند. اما ممکن است فضای مجازی خانواده را با آسیب‌های فراوان روبرو کند و در نتیجه آن‌ها با خردورزی می‌توانند در رابطه با استفاده از فضای مجازی مرزهای معینی داشته باشند تا به این ترتیب آسیب‌های فضای مجازی کم‌تر متوجه خانواده گردد.

نتایج پژوهش در پاسخ به سوال سوم، نشان داد که متغیر خردورزی به عنوان تعدیل‌کننده متغیرهای مرزهای بیرونی خانواده و استفاده نامناسب از فضای مجازی عمل می‌کند. از آن‌جا که تحقیقی با هدف بررسی تعدیل‌کنندگی خردورزی بین متغیرهای مرزهای بیرونی

۱. وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (ملک، ۱۰)

خانواده و استفاده نامناسب از فضای مجازی یافت نشد، از این رو امکان مقایسه یافته‌ها وجود ندارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت که خردورزی بر روابط، رفتار، نگرش‌ها، عواطف و سایر کنش‌های خانواده تأثیر می‌گذارد. در این رابطه می‌توان به آیاتی از قرآن کریم که انسان را به تفکر، تعقل و تدبیر فرا می‌خواند اشاره کرد.

خردورزی دارای سه سطح مهم است: «عقلانیت بنیادین»، این سطح خردورزی در رابطه با شناخت فلسفه زندگی و تنظیم روابط انسان با جهان و خدای متعال است (صفایی مقدم، ۱۳۸۵). خردورزی ارزش‌ها در رابطه با تنظیم رابطه انسان و اخلاقیات است (محمدی ری شهری، ۱۳۸۹، ج ۸: ۵۰۸) و خردورزی ابزاری در رابطه با اندازه‌گیری، نظم، پیش‌بینی و محاسبات مسائل جاری زندگی برای رسیدن به خوش‌بختی و سعادت دنیوی و اخروی است (طباطبایی، ۱۳۶۴، ج ۴: ۵۵). در یک ترتیب منطقی، خردورزی نخست یک پرسش اصلی و کلی درباره انسان و زندگی می‌پرسد و سپس هنگامی که سنگ بنای عقلانیت را گذاشت و مختصات اهداف و مبانی آن را آشکار کرد، ارزش‌های اخلاقی را تنظیم می‌کند و سرانجام به تأمین اهداف مادی و معنوی می‌پردازد (رحیم پورازغدی، ۱۳۸۷). برخی از عوامل بیرونی و درونی نیز وجود دارند که عملکرد عقل را تحت تأثیر قرار می‌دهند (صفایی مقدم، ۱۳۸۵). روشن است که قوای شهوانی، احساس و عاطفه، آداب و رسوم اجتماعی، شرایط فرهنگی و اقتصادی، روابط بین فردی و مانند این‌ها عملکرد عقل را تا حدی مختل می‌کند، از این رو «بخشی از روش‌های تربیت عقلانی در اسلام، به مهار طغیان‌های نفسانی اختصاص یافته است که مهار این طغیان‌ها یکی از شروط خردورزی است (همان). در منابع اسلامی برای افراد خردمند ویژگی‌هایی ذکر شده است. توجه به این ویژگی‌ها اهمیت خردمندی را در تعاملات خانوادگی نشان می‌دهد. ویژگی‌هایی از قبیل: شناخت خدا (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷، ج ۱: ۵۶)، حق‌پذیری و حق‌شناسی (همان: ۲۰۷)، عبرت‌گیری (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۹)، تجربه‌اندوزی (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷، ج ۱: ۱۵۶)، دوراندیشی (همان)، بردباری و خطا‌بخشی (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۱۳۹)، کنترل هیجانات منفی، سخاوت و بسیاری از خصوصیات مثبت دیگر. بنابر آنچه از معنای خردورزی روشن گردید، معمولاً کسی را خردمند می‌دانیم که در مورد مسائل زندگی با توجه به شرایط متفاوت برداشت متناسب با وضعیت کنونی و آینده‌نگری، داوری درستی داشته و بتواند بر اساس یک منطق و عقل، شرایط را تجزیه و تحلیل کرده و با توجه به روند گذشته و شرایط موجود، آینده دور افروز را

پیش‌بینی کند. بنابر یافته‌های پژوهش با توجه به مؤلفه‌های خردورزی و ویژگی‌های آن در منابع اسلامی، خردورزی تعدیل‌کننده متغیرهای مرزهای بیرونی خانواده و استفاده نامناسب از فضای مجازی است. خردورزی بر روابط، رفتار، نگرش‌ها، عواطف و سایر کنش‌های زوجین و دیگر اعضای خانواده تأثیر می‌گذارد و آن‌ها ضمن رعایت حدود مرزهای بیرونی خانواده از جمله مرزهای رسانه‌ای برای توضیح و تفسیر محتوای رسانه از طریق خردورزی به راهنمایی کودکان و نوجوانان و ارتباط آن‌ها با دنیای بیرون از خانواده می‌پردازد؛ به این طریق مرزهای خانواده را در دنیای پهناور فضای مجازی تعدیل کرده و با فضای مجازی نوعی سازگاری ایجاد می‌کنند که هم خانواده آسیب‌نبیند و هم از فضای مجازی به طور مناسب استفاده گردد. در روش خردورزی، ابتدا مرزهای رسانه‌ای خانواده مشخص می‌گردد، سپس با استفاده از خردورزی و تعیین زمان اختصاص داده شده به فضای مجازی به تعدیل آن پرداخته می‌شود تا به این ترتیب فضای خانواده از چالش و کشمکش‌های احتمالی دور مانده و هم از فضای مجازی استفاده مناسب گردد.

بر اساس یافته‌های پژوهش، اگر خانواده‌ها مرزهای رسانه‌ای روشن و منعطف داشته باشند، می‌توانند از قرار گرفتن در معرض آسیب‌های ناشی از ارتباطات فضای مجازی خود را حفظ کنند. با توجه به آموزه‌های اسلامی برای سعادت دنیوی و اخروی انسان لزوم رعایت مرزهای بیرونی خانواده توسط زوجین و سایر اعضای خانواده لازم و ضروری است. فضای مجازی ممکن است یک تهدید باشد به همین جهت لازم است مانند سایر مرزهای خانواده دارای ضوابط و قواعد باشد. یکی از ابزارهایی که در دسترس همگان برای تعدیل فضای مجازی است، آموزه خردورزی است. بر اساس نتایج پژوهش هر چه میزان خردورزی افراد پایین‌تر باشد، استفاده نامناسب بیش‌تری از فضای مجازی را تجربه می‌کنند و در نتیجه روابط خانوادگی از طریق آگاه شدن اعضای آن از ویژگی‌های فضای مجازی در کنار استدلال منطقی، می‌تواند بین مرزهای خانواده و استفاده از فضای مجازی تعدیل ایجاد کند. خردورزی بر روابط، رفتار نگرش‌ها، عواطف و سایر کنش‌های زوجین و دیگر اعضای خانواده تأثیر می‌گذارد و در نتیجه زوجین باید ضمن رعایت حدود مرزهای بیرونی خانواده از جمله مرزهای رسانه‌ای از طریق خردورزی، بین زندگی خانوادگی و فضای مجازی نوعی سازگاری ایجاد کنند که این امر در حفظ کانون خانواده و جلوگیری از اختلال و انحرافات خانواده نقش بسیار مهمی دارد.

منابع

- * قرآن کریم، (۱۳۸۹) ترجمه فولادوند، محمد مهدی، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۱. ابن ابی جمه، محمد (۱۴۰۳) عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیه، انتشارات سیدالشهداء.
  ۲. ابوالقاسمی، محمود؛ نوروزی، عباسعلی و طالب زاده نویریان، محسن (۱۳۹۲) تأثیر اینترنت بر ارزشهای خانواده از منظر هویت دینی و ملی، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۴(۵۵)، ۲۴-۳.
  ۳. احمدنیا، شیرین، بررسی جامعه شناختی تأثیرات شبکه های اجتماعی مجازی بر مناسبات خانوادگی، رهیافت پیشگیری، (۱)، ۲۱-۳۴.
  ۴. احمدی، شمس الدین؛ فراهانی، حجت الله. (۱۳۹۷). بازبینی الگوهای غالب ارتباطی زوجین بر مبنای بن مایه تعارضی ارتباط. فصلنامه مطالعات روانشناسی بالینی. ۸ (۳۲)، ۹۲-۶۷.
  ۵. افروز، غلامعلی (۱۳۹۸) مقدمه | بر روانشناسی و آموزش کودکان استثنایی. تهران: دانشگاه تهران.
  ۶. اکبری تبار، علی اکبر؛ جعفر هزار جریبی. (۱۳۹۲). مطالعه ای در باب تأثیر شبکه های اجتماعی مجازی بر سبک زندگی و اوقات فراغت جوانان. مقالات منتشر شده در همایش: کنگره ملی اوقات فراغت و سبک زندگی جوانان. شیراز: ۲۶۷-۲۴۰.
  ۷. بستان، حسین. (۱۳۹۱). تبیین بی ثباتی (اختلال) خانواده در ایران معاصر بر پایه الگویی اسلامی. پایان نامه دکتری، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، پژوهشکده علوم اجتماعی.
  ۸. بهشتی، احمد. (۱۳۹۶). اسلام و تربیت کودکان. تهران: نشر امیر کبیر.
  ۹. تیمیمی آمدی، عبد الواحد. (۱۳۹۵). غرر الحکم و درر الکلم، قم: دار الحدیث.
  ۱۰. حسینی، علی اکبر. (۱۳۷۹). تعلیم و تربیت اسلامی مبانی، منابع و اصول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
  ۱۱. حق شناس، سید جعفر. (۱۳۸۸). آسیب شناسی خانواده. تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
  ۱۲. دژبانی، علی (۱۳۹۷) خانواده های ایرانی، رسانه های نوین اجتماعی و آسیب های نوپدید، اردبیل: انتشارات باغ رضوان.
  ۱۳. دیلمی، حسن ۱۴۱۲ق. ارشاد القلوب، انتشارات شریف مرتضی.
  ۱۴. راغب اصفهانی، حسین. (۱۳۷۴) مفردات الفاظ قرآن. (ترجمه غلامرضا خسروی حسینی) تهران: مرتضوی.
  ۱۵. رحیم پور ازغدی، حسن. (۱۳۸۷). عقلانیت بحثی در مبانی جامعه شناسی توسعه. تهران: طرح فردا.
  ۱۶. زیمون، فریتس؛ هلم، اشتیرلین؛ اولریش، کلمنت. (۲۰۰۴). مفاهیم و تئوری های کلیدی در خانواده درمانی. (ترجمه سعید پیر مرادی، ۱۳۸۲). تهران: نشر همام.
  ۱۷. صفایی مقدم، مسعود. (۱۳۸۵). بررسی اصل عقلانیت در منابع تربیتی و استلزامات تربیتی آن. مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه اهواز. ۱۳ (۴) ۴۴-۵۷.
  ۱۸. صفورائی پاریزی، محمد مهدی. (۱۳۸۸). شاخص های خانواده کارآمد از دیدگاه اسلام و ساخت پرسش نامه آن. رساله دکتری، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی. گروه روانشناسی.
  ۱۹. صفورائی پاریزی، محمد مهدی؛ سراقی، همایون. (۱۳۹۸). باز تعریف خانواده بر اساس قرآن و منابع روایی. پژوهشهای روانشناسی اسلامی. ۲(۲). ۶۷-۹۵.
  ۲۰. طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۶۴). تفسیر المیزان. (ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی) قم: دفتر انتشارات اسلامی.
  ۲۱. فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۱۷ق) المحججه البیضاء فی تهذیب الحیاء، قم: مؤسسه انتشارات جامعه مدرسین، چاپ چهارم.
  ۲۲. قائمی، علی. (۱۳۹۳). نظام حیات خانواده در اسلام. تهران: نشر انجمن و اولیا مریان.
  ۲۳. قرآن کریم، (۱۳۸۹) ترجمه فولادوند، محمد مهدی، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
  ۲۴. قرشی، سید علی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
  ۲۵. کفاشی، مجید. (۱۳۸۹) آثار نظم و تضاد در خانواده بر خشونت علیه کودکان. فصل نامه پژوهش اجتماعی. ۳(۶)، ۱۰۹-۷۹.
  ۲۶. کهوند، محمد. (۱۳۹۵) شبکه های عنکبوتی. قم: انتشارات ذکری.
  ۲۷. کیانی، احمد رضا، اب فرحبخش، کیومرث، اسدی، مسعود (۱۳۸۹)، ابعاد جهتگیری مذهبی و مرزهای ارتباطی خانواده: یک همبستگی بنیادی. روانشناسی و دین، ۳(۳)، ۹۳-۱۰۶.
  ۲۸. گنجی، محمد؛ نیازی، محسن. (۱۳۹۴) بررسی تأثیر اعتیاد به فناوریهای نوین ارتباطی (اینترنت و ماهواره) بر از هم گسیختگی خانوادگی، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. ۴(۱). ۱۶۷-۱۹۴.

۲۹. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحارالانوار. بیروت: مؤسسه الوفا.
۳۰. محمدی ری شهری. (۱۳۸۹) میزان الحکمه. ترجمه محمد رضا شیخی. قم: دار الحدیث.
۳۱. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۷۸) خردگرایی در قرآن و حدیث. ترجمه مهدی مهریزی. قم: دار الحدیث.
۳۲. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۷). یادداشت‌های استاد مطهری. قم: انتشارات صدرا.
۳۳. معلوف، لوییس. (۱۳۷۷). المنجد، ترجمه مصطفی رحیمی اردستانی. تهران: انتشارات صبا.
۳۴. مینوچین، سالوادور. (۲۰۰۷). خانواده و خانواده درمانی. ترجمه باقر ثنائی. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
۳۵. هوشیاری، جعفر. (۱۳۹۹). تبیین مرزهای خانواده بر اساس قرآن کریم و ساخت پرسشنامه سنجش آن. پایان نامه دکتری، قم: دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه. موسسه آموزش عالی علوم انسانی اسلامی. گروه روانشناسی.
36. Hanks P, Lawrence (2013) Collins English Dictionary complete and unabridged. 13th ed. Glasgow, UK: Harper Collins Publisher; Journal of Marriage and Family, 61(2), 375-384.
37. Hughes, Jr, Robert, & Jason Hans. (20۱۸) Understanding the effects of the Internet on family life. In Handbook of contemporary families. Thousand Oaks, CA: Sage.
38. Pardum, C.J.; L'Engle, K.L. & Brown, J.D. (2005). Linking Exposure to Outcomes: Early Adolescents' Consumption of Sexual Content in Six Media. Mass Communication and Society, 8(2). 75-91.
39. Schmit, D, E., Muldoon, J., Pounders, K. (2012). What is Wisdom? The Development and Validation of a Multidimensional Measure. Journal of Leadership, Accountability and Ethics, 9(2), 39-54.